

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. Василка Тъпкова-Заимова

Относно: Дисертационния труд

на Герасим Петрински

на тема: ОБРАЗЪТ НА ДЕМОНА ВЪВ ВИЗАНТИЙСКАТА АГИОГРАФСКА ЛИТЕРАТУРА от времето на император Юстиниан I до епохата на Симеон Метафраст за получаване на образователната и научна степен „доктор” по специалност „Византийска култура и литература”

Дисертационният труд на докторанта Герасим Петрински е твърде обемист - той обхваща над 500 страници и VI таблици, разделени на 4 части, като от 480 до 490 стр. е поместена подробна библиография, а от 491 до 505 стр. са поместени изворите, върху които почива самото изследване. Накрая намираме едно *Приложение* - малко използвано в този вид трудове, именно „Обладани от демони местности във византийската агиография (565-1000 г.)”, което е част от посочените по-горе таблици.

Да минем прочее към **Увода**, озаглавен „Византийският агиографски жанр, форма, съдържание и типологизация”. Трябва веднага да кажа, че одобрявам авторската декларация, именно „Темата на това изследване е преди всичко демоничното като симбиоз между литература и култура, между текст и фолклор, между стандартизация и реалност.” Започва се с характеристика на византийските жития, като се стига до края на XVI в. и прочутия Jean Bolland и се показва как върви оформянето на периодиката *Analecta Bollandiana*. Незадоволен напълно от коментарите на боландистите, той дава свое определение на *агиографията*. Разбира се, тук може да се спори, както се е спорило винаги в средите на издателите на житийни текстове. Продължаваме с теоретичните постановки на автора, който на второ място се позовава главно на К. Krumbacher, от където приема два вида „мартирологии” и „жития”. Като подтипове той посочва „оригинални мартирологии” и „апокрифни деяния на апостолите и на други личности от Стария и Новия завет”, а също и „преработени езически митове” и „неоритинални мартирологии”. Според мен, тази класификация не е задължителна за всички изследвачи, затова и не всички я прилагат, но нашият автор се спира по-специално на Симеон Метафраст от X в., като добавя, че той и други автори на т.нар. „сборници с чудеса” му служат главно за сравнителен материал. Той набляга и на още такива текстове, за които ще стане дума по-долу.

От хронологическа гледна точка изложението се вмести в периода от смъртта на Юстиниан I до споменатия Симеон Метафраст, т.е. 80-те години на X век. А от географска гледна точка нещата са разнородни: първоначално въпросните текстове са свързани през VI-VII вв. с византийско-персидски и византийско-арабски конфликти. За по-късен период той набляга на школата към лаврата „Св. Сава” до Йерусалим, където се намирали тамошни монаси под арабска власт, като има данни и за *демоничното*. Накрая дисертантът напомня за периода на разселването на славянски маси – период и на борби между иконоборци и иконопочитатели, т.е. време, което дава материал за разглежданата тема.

Във втората глава на Увода се поставя въпросът за представата на понятието *демон* у отделни автори - тук библиографията е много добра. Същевременно той показва, че появата на образи и сюжети, които излизат извън рамките на традиционното представяне на *злото* и обикновено маркират културните нужди на всяка епоха, като показва се и разнообразието в това отношение между шести и десети век.

Прочее, пристъпвам към част 1-а от труда, т.е. към *Историческото развитие на византийската агиография от 565 до 1000*. Тук имаме цели девет параграфа, първият

от които обхваща агиографията от VI и VII в., като се посочват още и регионите, в които се е развивала дейността на известни светци в източните и централни част на империята. На първо място са поставени светците-стилители, като Симеон Стилит (524-592), нападан от различни демони, с които се справя, а прави и предсказания, След него е представен епископ Леонтий от Неаполис (дн. Лемесос) в Кипър– VII в., автор на житието на Йоан Милостиви, където се развива и идеята за ролята на демоните след смъртта на човека, както и на това на Симеон Юродиви, който под предлог, че е обладан от демона, подтиква хората да осъзнават греховете си. Това са част от „градските легенди“ от края на VI в., свързани с демони. На трето място са споменати двама мъченици от Сасанидска Персия – Голиндух- зороастрийка, покръстена и приела името Мария, и съвременикът ѝ Магунгат, син на маг, който също е покръстен и става Анастасий. А понеже обвинява маговете в почитане на демони, той е обезглавен. Информацията от житието му се отнася до демонични същества, бродещи около него, освобождаването от демон на една дъщеря на римски епископ и т.н. На четвърто място е споменат Теодор Сикеот (+ 613), от Мала Азия, т.е. от с. Сикеон в провинция Галатия. Житието му е написано от последователя му Георги. Още малък той е посетен от самия св. Георги, който го лекува от чума и го покръства. Теодор Сикеот има богата проповедническа дейност. Около него се споменават бродещи демони, люде, обладани от зооморфни духове, древни гробища, т.е. припомнят се антични останки от езичество и пр. Последният, споменат светец в тази последователност е Георги Хозебит, живял в края на VI в. и началото на VII в. Той е от Кипър, но на два пъти живее в манастира Хозиба, между Йерусалим и Йерихон. Житието му е познато чак откъм края на X-XIV. И в този текст се срещат различни демони, демонски предсказания и др.

Следва текст за *Светци от Сирия и Палестина*, както и разказ *Школата на Св. Сава*, от края на VIII в. Тук най-важно място заема житието на св. Стефан Сабаит (725-794), писано вероятно през първата четвърт на IX в. от монаха Леонтий. Там се споменава злият дух като обитател на поднебесните пространства и в различен контекст се посочват демони, свързани с разни грехове. Тук влизат и мартириите на други светци от VIII в. от периода на ранните Абасиди. Единият е Илия (759-779) от Хелиополис /Баалбек/, помюсюлманчен принудително, но върнал се към християнството и обезглавен. Само в едно предсмъртно явление на светеца, който е съвременник на борбите между араби и местното християнско население, се споменават демони. На последно място е прибавено житието на един епископ Теодор от гр. Едеса – IX в. – монах от лаврата „Св. Сава“. Сред различни събития в живота на този светец, се говори- доста условно- за борбите му с демони.

Третата глава е посветена на полемичната иконопочитателска агиография и се отнася към периода 726-843, като на първо място се представя известният църковник патриарх Герман. Той е патриарх по времето на император Анастасий II, но абдикирва след появата на иконоборския указ на Лъв III. Вторият е иконопочитателски син, който е отведен във Витиния в иконопочитателската среда в един манастир, който обаче е разрушен по заповед на императора-иконоборец. Светецът е заточен, а после и убит. Житието му е писано в началото на IX в. Дисертантът изтъква, че то е интересно за проучване на теоретичната терминология около демона, както и други подробности, напр. сключване на договор със зли духове и пр. След това на читателя се предлагат по-накратко няколко други текстове, като житието на Йоан Готски, това на Никита от Мидикион – Витиния от началото на IX в., където срещаме демони, които обладават монаси или миряни. Има и ексорсизми, извършвани от съответния светец. Примери от Втория иконоборски период ни се предлагат в житието на трима лесбоски светци Давид, Симеон и Георги от края на VIII и IX в. Отново намираме люде, обладани от зли духове, битки с тях и ексорсизми. На последно място ще спомена панегиричното житие

на Никифор от Сабазе, писано около средата на X в. Този светец естествено е иконопочитател, такъв е и Йоан Психаит, от началото на IX в., игумен на Цариградски манастир и после изпратен на заточение в Херсон. Житието е писано в края на IX в. или през X в. Отново имаме въздействие на зли духове върху жертвите им. На последно място докторантът се спира на известния Теодор Студит, игумена на столичния Студийски манастир. Тук историята се свежда главно до ослепяването на младия Константин VI от майка му императрица Ирина. Вътрешните борби са дълги и много известни. Ирина триумфира, както се знае, но не ми стана ясно участието на злите духове и демоните. Авторът изказва предположение, че тези борби са причина за въстание на иноборството от Лъв V Арменец в 815 г. Той набляга и на т.нар. михеански схизма. Но аз мисля, че сложността на събитията малко ни отклонява от нашата тема. За това приключвам с въстание на иконопочитанието от императрица Теодора в 843 г.

Четвъртият параграф се отнася към агиографската школа от Витиния. Тук главен герой е Йоаникий (754/5 или 762 - 846), чийто култ става популярен главно след смъртта му. Двете версии на житието му разкриват различни случки във византийска среда на демонологията. Първата версия на житието му се отличава в известно отношение от втората, и дисертантът се стреми да даде по-подробни обяснения от тези, които са давани до сега. Но понеже не мога и тук да се спра на всички подробности, ще засегна само някои от многобройните чудеса, с които изобилствуват и двата разказа. Ще наблегна напр. на изобилието от битки със зли дракони, както и разкази за магически практики.

По-нататък в този параграф ни се представя житието на Петър от Атроа (773-837) от монаха Сава, – същия, който е автор и на първата версия на житието на Йоаникий. Става дума отново за две версии от IX в., от които първата е по-ранна. В това житие Петър (също като Йоаникий) пътува, бяга от Витиния, посещава Кипър, отива на Олимп и пр. Обвинен е в магьосничество, но получава подкрепа от Теодор Студит. Отново срещаме зли духове, отново се връщаме в Мала Азия, където при император Теофил са преследвани православните. Накрая се запознаваме с Макарий (+ ок. 800 г.) който е преследван от Лъв V Иконоборец. Авторът на житието съобщава, че той водел публичен диспут с императора. Към тази витинска агиографска школа принадлежи и житието на Евстратий от Агаврос, който също е жител на северна Витиния / село Визитиниана/ и живее през VIII в., а житието му е писано след 900 г. Евстратий е лечител и прави чудеса.

Като пети параграф фигурира *Полусветската агиография*, но на нея не се спирам подробно, защото там проблемът за демонологията е слабо застъпен.

В шестия параграф се запознаваме с дякон Игнатий и Псеевдо-Игнатий дякон. Първият, който живее в средата на IX в. и е бивш иконоборец, е автор на житията на патриарх Никифор и на патриарх Тарасий, където има демонизация специално на патриарх Лъв V - като лъв, вълк и пр. Вторият е автор, освен това, и на други две жития, именно на Григорий Декаполит и на Георги Амастрийски. Първият се бори със зли духове около Декполис в Исаврийската област. Същото се отнася и за втория, където има борби със зли духове, демонични явления и пр. Оставям настрана въпроса за спора около авторството на житията, а наблегнах отново на демоничните явления.

На седмо място е поставена „*историческата*“ агиография през IX в., в лицето на Лъл Синкел от Палестина – служител на патриарха в Ерусалим. Изпратен при Лъв V Иконоборец, той е хвърлен в затвор, освободен от Михаил II, пак затворен от Теофил, кандидатствува за патриарх при императрица Теодора и умира спокойно през 843 г. Житието му е писано вероятно в края на X в. Другият текст, наричан „исторически“, е мартирон, който се отнася към 42 пълководци и войници, паднали при обсадата на

Аморион във Фригия. Почти не видях демонично присъствие и, според мен, тоза текст можеше да не бъде привличан тук.

Към параграф VIII, който се състои от пет точки, авторът съобщава, че в житията от *Константинополската агиография* от края на IX до средата на X в., се срещат примери на демонизация на отделни личности само в тези от тях, които се отнасят за патриарсите Игнатий, Антоний II и Евтимий. Никита Пафлагонец – X в., е автор на житието на патриарх Игнатий (847-858, 867-877), където липсват демони в материална форма, но има политическа демонизация на видни политически и духовни персонажи, като кесар Варда и патриарх Фотий, както и абстрактни зли духове и пр.

За енкомииона на патриарх Антоний Кавреас се знае, че е написан от Никита Философ в края на IX в. Текстът е беден откъм демонични изяви, но дисертантът има един намек за някои посмъртни чудеса.

На трето място намираме житието на патриарх Евтимий, който се издига като такъв, когато прочутият Николай Мистик изпада в немилост. Житието му, писано вероятно от монах от Псаматийския манастир, където Евтимий е бил преди това игумен, и е издадено като „Псаматийска хроника“. Обаче там няма демонични изяви.

На четвърто място намираме Житието на Ирина, игуменка на манастира Хрисовалант, писано през края на IX и първата половина на X в. Този път нещата се поставят по-различно, като една Ирина, която е трябвало да участва в конкурс за избор на съпруга на император Михаил III, не успяла и се замонашва, та става и игуменка на споменатия манастир. Житието е писано в края на X или в началото на XI в. и е със съмнителна достоверност относно тогавашните събития. Затова пък, както показва авторът, той дава интересна информация за т.нар. демонологични действия, както и за магически разкази.

Последният параграф от тази глава са житието на Василий Нови, както и *Страшното и полезно видение на монаха Козма*. И двата текста принадлежат към константинополската агиография, т.е. към втората половина на X в., а авторът е един мирянин на име Григорий, зле настроен към Роман I. Светецът живее в Константинопол и има различни преживявания. Но относно определени демонични изяви посочвам само *Митарствата на преподобната Теодора*, които едва ли имат логическа връзка с предходния текст. Това, което ни интересува, е описанието на изпитанията, които се налагат от демони върху душите на покойници, пътуващи към Рая. Добавено е на края *Страшното и полезно видение на Козма Монах*, където се дава пътуването на душата на един бивш китонит на император Александър /912 г./ и на задгробния път намираме отново зли зухове.

В деветата глава намираме само три параграфа. В тях става дума за провинциалната агиография в северозападна Мала Азия през втората половина на IX в. и до края на X в., като там царува сравнително спокойствие преди да настъпи времето, когато славянските маси се спускат към Пелопонес, но и тогава има процъфтяване там и в Тесалия и на юг от нея. Прочее, когато настъпва този нов период, авторът ни поднася две жития – едното на Тома Дефуркин, игумен на манастир във Витиния, където воюва със зли демони и се подвизава като лечител.

Другото житие е на Павел Латърски от X в., чиято майка овдовява и той отива с него във Витиния. Житието му е написано някъде преди 963 г. – това е датата, когато се възцарява Никифор Фока. Житието, което – по общо мнение – е повлияно от това на Йоаникий, изобилствува с чудеса и демонологични събития, затова авторът оценява този текст като важен. Вторият параграф ни отвежда към Сицилия и южна Италия. Дисертантът се е постарал да хвърли светлина и върху положението на тези земи през VII и VIII вв., като не се спира подробно на арабските и другинападения, а ограничава с житието на епископ Льв от град Катания, което ни се представя в три версии, за които

той показва, че има не малко спорни неща, главно в датировката, но показва също така, че събитията, които го интересуват в случая, заслужават специално внимание, най-вече като всичко е концентрирано в самия град Катания, а не е пръснато по различни райони. Той е склонен да приеме датировката през VII в.

Друг важен момент, който той подчертава, е че в този текст има хумор– осмива се злото, едно рядко явление за византийската литература. Следващото житие, на което Петрински обръща тук внимание, е това на Илия Нови (823-903), по произход от град Ена. При арабско нашествие в 830 г. Илия бяга с родителите си на север, после обикаля из северна Африка, Палестина, Гърция, Рим. Връща се в Калабрия, после пътува из Гърция и умира в Солун. Житието му е запазено в ръкопис от 1307/8 г. и е писано от човек, който вероятно го е познавал лично. Този авторът, на име Кириак, е вероятно от второто или третото поколение след героя си. Негоният роден град е Ена, дн. Каструджувани. През 830 той бяга с родителите си на север. Пленен е от араби и пътува в северна Африка, Палестина, Гърция, Рим. После отива в Калабрия, където основава гръцки манастир, пътува из Гърция и умира в Солун през 903 г. Житието му, запазено в ръкопис от началото на X в., е писано вероятно дълго след смъртта му. Тук има и други предположения за житието, които съдържат по-мловажни подробности, в които няма демонология. По време на следващото поколение живее Илия Спилеот (860/70-960), родом от гр.Региум. Замонашва се рано и при нападение на араби в Региум бяга в Пелопонес, отива отново в Калабрия, основава пещерен манастир, където умира. Житиеписецът му, на име Кириак, е съставил житието му към края на X в. Там се намират събития и личности от различен характер, където се намира смесване на доброто със злото – *демоничното* се употребява по особен начин, според Петрински.

Идва ред на житието на Фатин Нови, пак от Калабрия (902-904). Той е пустинник, после основател на манастир, пътува из Елада и Македония и умира в Солун. С основание дисертантът обръща внимание на една демонична експозиция–видение, в което му се посочва съдбата му, след като умре.

На последно място в тази глава е привлечено житието на Сава Нови, роден в края на X в. в гр. Колесано. Живее известно време в манастир, след като напуска семейството си и е последван от синовете си. И тук има арабско нападение, както и пътуване на замонашения Сава в Калабрия, Лукания и Рим, където умира между 990 и 995. Авторът не споменава демонологични сцени. А тази глава завършва с осем страници своеобразно обобщение, озаглавено *Елада и Македония :от Теодора Солунска до Никон Метаноите*. Първото е на Анастасия от Егина, която живее, както изглежда, вероятно от ок. 805 до третата четвърт на IX в., а житието ѝ е написано вероятно малко след 900 г. Тя е два пъти вдовица, после се оттегля в манастир. Има посмъртни чудеса с поява на демон. Нейна по-млада съвременница е Теодора Солунска (812-892), родом от Етина. След арабско нападение над острова, тя бяга смъжа си в Солун, овдовява и губи две от децата си, после дава за послушница малката си дъщеря Теописта и сама се оттегля в един Солунски манастир, на който дава името си. Умира в 892 г., но следват късни истории около култа ѝ и има смесване на култа ѝ с този на друга нейна съименица. Отново намираме демонски изяви. Следва житие на Евтимий Нови (823-898), който е от континентална Гърция. Историята му е дълга, защото и той и други членове на семейството му се замонашват. Подвизава се на различни места от околностите на Солун, възстановява една църква „Св. Андрей” до Атон и умира на о- в Йера. Житието му е написано в ранния X в. от един духовник Василий. И тук ни интересува демонското присъствие– това са зли духове, които се явяват и около „ Св. Андрей” в образа на араби, скорпиони дракони.

От Егейска Македония е един светец, на име Герман, основател на манастира Косиница. Идвал е в България по време на княз Борис. На него обаче не се спирам, защото Петрински не показва демонско присъствие.

През X в. във Фокида живее Лука Стириот (896-953). Неговият манастир е известен и до сега, а в житието му има данни за българската история при Симеон и Петър. В житието му, написано от неизвестен автор вероятно няколко десетилетия след смъртта му, разазът е изпъстрен на няколко места със срещи с демони и със самия Дявол.

Много известно в българо-византийските отношения през X в. е и житието на Никон Метаноит / „покайте се”/ (930-края на X или началото на XI в.). Той е роден в северна Мала Азия, скита като отшелник из източните земи и воюва с демоните, а после отива към Атика, Халкида и Спарта., където един защитник на евреите също е овладян от демони, но е пребит от двама ангели. Той умира там в дълбока старост, като повтаря само „покайте се”.

До тук завършвам с прегледа на изворовия материал на автора. Спрях се твърде дълго на тази част от дисертацията, за да дам представа на читателя колко подробно и задълбочено авторът познава самите извори, с които си служи, както и литературата, към която се обръща. Освен това, в автореферата цялата тази част е представена само в част от една страница. Бих добавила само, че щеше да е добре да се обърне внимание на някои от житията, които са издадени частично у нас в ГИБИ.

По-нататък ще разгледам по-сбито материала от втората част до четвъртата, където авторът прави вече анализ на въпросите около демона и демонологията, които изучава авторът. Постъпвам така, защото и в автореферата от тук нататък дисертантът е дал вече основно своите лични виждания и показва своите приноси. Иначе разпределението на материала е даден, както в първата глава: имаме нови три части, разпределени на глави и параграфи. Прочее, във втора глава се започва с това, което Петрински нарича **Омирова фаза**. Демонът е свръхестествена външна сила, която вреди на човека, като предизвиква **болести, бури, съновидения**. За следващата, **Хезиодова фаза**, е показано, че има създадена една специфична „демоногония”: там **демонът** е полезен за смъртните и поддържа връзка с тях. Понякога се явява в безплътна човешка форма. Според питагорейците влиянието им е ту полезно, ту вредно. А след смъртта си някои велики хора се превръщат в демони, като напр. цар Дарий у Есхил и пр. В „елегиите” на Теогнит пък има и добри и лоши демони, които направляват човека в живота му и го напътствуват към смъртта. У Плотин и негови последователи, т.е. в средите на неоплатонизма, има различни демоии. Също и според Ямблих, те принадлежат на различни категории.

Дисертантът се спира по-нататък на идеята, проникваща и в агиографията, за съденето на човека след смъртта му и за участието на **демоните –съдници**. В този дух оказва влияние и **паредърът**, т.е. *личният* демон, който може да въздейства **положително** или **отрицателно**.

А когато минем към Стария и Новия завет, намираме Падналия ангел, както и бунта на Дявола и измването на Ева. В по-обобщен вид и тук се споменават *зли духове*, носители на омраза, гордост, завист. Злото се свързва с **Ада**, с погубването на хората и смъртта. Все в Новия завет Дяволът се явява като безсилно същество, което няма реална власт над човека. Пак там се вижда и пародийната фигура на Злото, защото Дяволът има и свои слуги, които се явяват като грозни животни –жаби, леопард с мечешки лапи и с уста на лъв и пр. А грозотата е свързана и с определен вид грехове, с които демонът демонстрира: разврат, прелюбодейство и др. Затова той има и деформирано тяло. Друго, което се намира вече в християнските текстове, е пак **демонизацията**. Това значи, че тук се демонизират враговете на християнска Византия, напр. нападащи араби, еретици и др. В същата насоченост се явява и черният **демон**-

етиопец, т.е. в случая се показва демонизиране на „другостта“ чрез антроморфния демон. Явяват се и демонични *фаланги*, макар също не много често. А във фолклора понякога се среща и женската фигура на демона – това е вещщата *Гело/Гило*, чиято поява започва още пак от античността, т.е. от Сафо.

Важен момент в проследяването на „дейността“ на злите духове е как се изявява т.нар. *скрит демон*, т.е. Петрински черпи примери у различна автори, напр. у Псевдо-Псел, като продължава да показва външния му вид, който понякога не се отличава от хората, сред които се появява, но е или много дребен или има диспропорции във формите на тялото му. И тогава, както е и до сега, се търси помощ от свети люде за помощ и оздравяване.

Но тук вече сме минали към **третата глава** на дисертационния труд, именно *Външните форми и влияние на демоните*, където понякога ги намираме и в нечистотии, виждаме ги да омърсяват пространството, да се показват в образи на грозни животни, като змии, влечуги, гарвани и прасета, а и констатираме изяви на педофилия, хомосексуализъм, богохулство и пр. Ексорцизмът пък причинява страдание на злия дух и затова често пак го срещаме по отношение на демона: „О насилие!“, както се вижда напр. в житието на Симеон Стилиит Нови (около средата на VI в.). Тук, разбира се, има още много неща около преставянето на демоните като животни и дори, както показва Петрински, позовавайки се отново на антични и късно-антични автори като Прокъл Диадок, да се вселяват най-вече в змии и сърни. Напр. и в трактата „Физиолог“ (II или IV в.) се разказват кратки истории за различни животински и растителни видове. А змията на Асклепий, бога лечител, става зъл дух на християнска почва.

Известно е още, че демонът-змия е най.популярен образ в християнската литература: авторът потвърждава, че неговата жизненост се дължи и на сложен и древен фолклорен субстрат, който продължава и на християнска почва. Но под влияние пак и на античната литература, може да се каже, че се явява понякога като пазител на дома и, ако трябва да са изгонени, т.е. при болести и пр., това става с прилагане на молитви и ритуали. Драконът също присъствува във византийския фолклор, но малко по-особено от змията. (Йоан Дамаскин напр. казва, че той не е демон, нито нещо свръхестествено) – за това ни осведомява Петрински, който добавя, че и у други автори, той е зло същество, което Дяволът и демоните използват за целите си, но не много често. Това е, както в античната литература, така и в периода, който той разглежда. Все пак примерите, които ни посочва, заслужават внимание: такъв е случаят в житията на Йоаникий и на Антоний Нови., както и в прочутото изображение на Св. Георги. На края на тази глава ще отбележа, че имаме забавен материал с превъплъщения на демони във птици (главно гарвани/, но и нощни птици, като прилепи и кукумавки), а също и –макар епизодично– орли, врабчета, гъски. В последните два параграфа се показват превъплъщения на демони в мишки и изобщо на гризачи, като се започва отново от антични разкази (например, според житието на Ирина от Хрисовалант, влизането на мишка в Църква прекъсвало литургията), както и прасетата, които са символи на плътски грехове, а кучетата и вълците олицетворяват мръсотии и блъвочи.

Що се отнася до растения, главно дървета и храсти, те са рядкост, но дисертантът с право осведомява читателя си и за тази тяхна рядка демонична изява. Обобщавайки изложението на тази трета глава, авторът допълва заключението си с явлението *висши категории духове – въздушни и огнени*, за които не дава обаче обяснения. Затова мисля, че те можеше и да не фигурират тук.

Последната, четвърта глава, е озаглавена „Въздушни селения“. Структурата е следната: най-отгоре са небесата, след тях е въздухът и земният материален свят, а най-долу Адът (или Тартар). И тук има предаване на представи от античността, напр. от Питагор. За периода, който авторът разглежда, е на лице и *левитация*, т.е. способност да

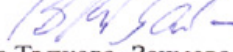
се издигнеш над земята, като тази способност може да се предава от демоните на жертвите им.

В ранната агиография от VI-VII в. идеята за въздушните *митарства*, т.е. един вид митнически пунктове, населени с „демони-бирници”, е популярна. Заслуга на автора и тук е, че той описва много картинно как те съдят душите на провинилите се. Такова описание намираме напр.в житието на Георги Хозебит. През втората половина на IX в. този мотив се среща по-често и то – след появата на *Хронографията* на Георги Монах. В същата връзка е позната, макар и по-ограничено, т.нар. *стълба към небесата*, т.е. издигането на душата след смъртта си към Божията благодат.

Да завършим с оисанието на *Ада* – до X в. господства оисанието на *огнена река* и изобщо наличиено на *мрак* и *огън*. Оггам нататък, вече върху земното пространство, сред житийните текстове, се явяват термините *пустинята* и *обитаваното пространство*. В пустинята бродят демонични сили на Дявола. Човекът им противопоставя защитени пространства., където *Злото* прониква по-трудно. А усамотението в пустинята се противосавя на всякаква власт. В агиографията съществува и идеята за обладаните от злите духови *пещери*, *гробница* и *лобни места*. Донякъде и *мостовете*, които служат за връзка, също могат да се намерят в такъв смисъл напр. в житията на Мария Антиохийска. Това се среща в житийната литература след VIII в Специфична връзка на злите сили се получава понякога и във *водните пространства*. А много по-ограничено в този смисъл. са достъпни градовете. Прочее, авторът дава в последните параграфи отново изясняване относно отношенията между живи и умрели още в античността и късната античност, в смисъл как се отнсят понякога душите на злите умрели към тези, които посещават гробовете им, как самите те могат да се превърнат в зли демони и пр. В християнската византийска епоха се вижда понякога известно продължение на такива вярвания.

В *Заключението*, което е твърде подробно, авторът обобщава своите постановки за демоничните отношения и видимия свят, за античното наследство, за антроморфните и зооморфните образи, с които се явяват демоните, както и за демоничното пространство над и под земята до средата на X в. Трудът завърива с *Приложение* „Обладани местности във византийската агиография”и, както вече се каза, наистина впечатляващ със своя обем. Използваната литература е много подробна и подходяща.Затова и моята рецензия е малко по-дълга от общоприетото. А бележките, които направих тук-там, са съвсем незначителни. Авторефератът, макар и не традиционно представен, отговаря на самия докторски труд.

Моето отношение е напълно положително: препоръчвам дисертантът Герасим Петрински да получи образователната и научна степен „ доктор” по специалността „Византийска култура и литература”.

Рецензент:
Проф. Василка Тъпкова- Заимова

София, 19. 05. 2012 г.